

11. Костюк Г.С. Начально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М. Проколієнко; Упор. В.В. Андрієвська, Г.О.Балл, О.Т.Губко, О.В.Проскура / Г.С. Костюк. – К.: Рад.шк., 1989. – 608с.
12. Петренко В.Ф. К проблеме построения образа мира: психосемантический аспект / В.Ф.Петренко / Общение. Языковое сознание. Межкультурная коммуникация. Сб.статей / Институт языкознания РАН. -Калуга: КГПУ им. К.Э.Циолковского, 2005. – 296 с.
13. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – СПб: Изд-во “Питер”, 2000.
14. Сенько Ю.В. Формування научного стилю мислення учасників / Ю.В.Сенько. – М.:Знание, 1986. – 80с. (Новое в жизни, науке, технике.Сер. «Педагогика и психология»; №4).
15. Фрейденберг О.М. Образ и понятие // Миф и литература древности. – М.: Наука, 1978. – С.171-491.

УДК 159.946.3

ПРОГРАМА ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДІТЕЙ

**Марина Орап
(Тернопіль, Україна)**

Статтю присвячено проблемі теоретичного обґрунтування програми емпіричного дослідження мовленнєвого розвитку дітей молодшого шкільного віку. Рівень розвитку структурних компонентів мовленнєвої організації виявляється через системно-описові характеристики. У статті з'ясовано зміст та показники системно-описових характеристик, які підлягають емпіричному вивченню.

Ключові слова: мовленнєва організація, мовленнєва генеза, мовленнєва компетентність, мовна картина світу, мовленнєва культура.

Статья посвящена проблеме теоретического обоснования программы эмпирического исследования речевого развития детей младшего школьного возраста. Уровень развития структурных компонентов речевой организации проявляется через системно-описательные характеристики. В статье обозначается содержание и показатели системно-описательных характеристик, которые подлежат эмпирическому изучению.

Ключевые слова: речевая организация, речевой генезис, речевая компетентность, речевая картина мира, речевая культура.

The article is dedicated to the problem of the theoretical ground of the empirical research program of the pupil's speech development. The level of the development of the speech organization components shows up through the systematic and descriptive characteristics. The contents and indexes of the characteristics, that can be investigational are designated in the article.

Key words: speech organization, speech development, speech competence, language image of the world, speech culture.

Постановка проблеми. Дослідження мовленнєвого розвитку дітей молодшого шкільного віку завжди є актуальною проблемою психологічної науки. Як зазначав Л.С.Виготський, «... усі психічні функції об'єднує та спільна ознака, що вони є опосередкованими процесами, тобто містять у своїй структурі як центральну й основну частину всього процесу в цілому використання знаку як основного засобу спрямування й оволодіння психічними процесами» [1, с. 783]. Мовленнєвий розвиток, який у парадигмі теорії вищих психічних функцій розглядається як оволодіння знаковою діяльністю, визначається сучасними психологами необхідною й обов'язковою передумовою загального психічного розвитку дитини.

Актуальність дослідження. Основною тенденцією дослідження дитячого мовлення в минулому столітті був так званий «описовий напрямок», який полягав в узагальненні фактів появи новоутворень у дитячому мовленні. Ці дослідження дають багато емпіричного матеріалу стосовно: розвитку словника (Д.Б.Ельконін, А.В.Захарова), розвитку граматики (О.О.Леонт'єв, Н.І.Лепська, Ф.А.Сохін, С.Н.Цейтлін, Д.Берко, Р.Браун, Ж.Лендел, Д.Макнейл, Д.Слобін, С.Ервін-Тріпп), розвитку синтаксису й семантики (П.Грінфілд, Е.Гейтс, Д.Брунер, Л.Меньюк, Н.Хомскі). Вітчизняними психологами докладно досліджено процес оволодіння мовою й становлення мовлення особистості в онтогенезі (Б.Беляєв, А.М.Богущ, А.Гвоздьов, Г.С.Костюк, В.Ляудіс, І.Негуре), етапи розвитку й закономірності функціонування мовленнєвої діяльності (Б.Басв, М.Жинкін, І.Зимняя, О.О.Леонт'єв, О.Шахнарович, Л.Щерба). Але ці дослідження не пояснюють механізмів формування мовлення як способу формування й формулювання думки, та не виявляють закономірностей функціонування мовленнєвої організації загалом.

Як свідчить здійснений нами аналіз теоретичної літератури, основною проблемою, з якою зустрічаються дослідники мовленнєвого розвитку, є відсутність чітких показників мовленнєвого розвитку та, як наслідок, відсутність чітко структурованих діагностичних методик для виявлення мовленнєвого розвитку. Саме тому актуальним є завдання виявлення критеріїв і показників мовленнєвого розвитку й теоретичного обґрунтування комплексу діагностичних методик, які дозволяють обстежити структурні одиниці мовленнєвої організації дитини молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень. Сучасні дослідження характеризуються розширенням горизонтів розгляду мовленнєвого розвитку дитини. Вивчення даного феномену здійснюється у взаємозв'язку із вивченням емоційно-оцінних суджень дітей (А.М.Богущ, О.С.Монке), впливом рефлексії на мовленнєвий розвиток (С.Дем'яненко, Н.Капінос), розвитку картини світу (В.В.Абраменкова), соціалізацією (Є.Г.Шестакова), самопізнанням та самопрезентацією в молодшому шкільному віці (Н.В.Корчакова). Автори розглядають мовленнєвий розвиток дитини як багатограний психологічний феномен, котрий є центром, передумовою й показником когнітивного та особистісного розвитку дитини. Значний напрям складають дослідження комунікативно-мовленнєвого розвитку молодшого школяра (О.А.Губа, Т.О.Піроженко), психології комунікативної культури (О.М.Корніяка), мовленнєвої культури особистості школяра (С.М.Броннікова). Значної уваги приділяють проблемі обстеження мовленнєвого розвитку спеціалісти з проблем вад мовленнєвого розвитку (С.М.Заплатна, І.В.Прищєпова, Т.Тихоновська),

використанню різних засобів для оптимізації мовленнєвого розвитку (Л.Зданевич).

Проаналізовані нами діагностичні програми здебільшого присвячені вивченню мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку (А.М.Богущ, Л.О.Калмикова, М.М.Кольцова, Т.М.Науменко, О.В.Саприкіна), або ж вивченню мовних характеристик дитячого мовлення (Н.Д.Горбунова, О.М.Корніяка, С.В.Юртаєв). Діагностика мовленнєвого розвитку дітей молодшого шкільного віку зводиться до вивчення рівня розвитку визначених Програмою з навчання грамоти й розвитку мовлення параметрів мовлення. Пропоновані в посібниках (О.В.Батаршев; М.В.Гамезо, В.С.Герасимова, Л.М.Орлова; Л.О.Головей, Є.Ф.Рибалко; Т.Г.Богданова, Т.В.Корнілова; Є.І.Рогов) діагностичні методики дозволяють обстежити різні сторони дитячого мовлення, але не дають можливості створити загальну картину розвитку мовленнєвої організації дитини. Такий підхід не дозволяє здійснити дослідження психологічних закономірностей дитячого мовленнєвого розвитку і демонструє необхідність створення теоретично обґрунтованої програми емпіричного вивчення мовленнєвої генези.

Мета статті полягає у викладі теоретичних засад побудови програми емпіричного дослідження мовленнєвої організації дітей молодшого шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Згідно з розробленою нами теоретичною моделлю, мовленнєвий розвиток дітей полягає у зміні зв'язків між структурними компонентами мовленнєвої організації. Структурно, мовленнєва організація дитини представлена мовленнєвою здатністю, мовленнєвими здібностями, мовленнєвою компетенцією та мовленнєвою діяльністю. Проблема емпіричного дослідження та виміру взаємозв'язків зазначених структурних компонентів мовленнєвої організації полягає в тому, що, як зазначає Л.В.Щерба, зазначені одиниці (як і мовленнєва організація загалом) не піддаються безпосередньому вивченню – «про цю організацію ми можемо зробити умовиводи лише на основі мовленнєвої діяльності даного індивіда» [8, с. 27]. Таким чином, постає необхідність у з'ясуванні системно-описових характеристик мовленнєвої організації дитини – тобто таких психологічних феноменів, які виявляють кількісні та якісні характеристики мовленнєвої організації дитини у її життєдіяльності. Найбільш системними утвореннями психіки суб'єкта, що відбивають якісні й кількісні характеристики рівня розвитку мовленнєвої організації є такі: 1) мовленнєва компетентність – як «знання правил вираження мислительного змісту за допомогою засобів мови, володіння необхідними для даного виду діяльності операційними структурами та навичками їх реалізації» (Л.О.Бутакова); 2) мовна картина світу – як «сукупність знань про світ, котрі зафіксовані у лексиці, фразеології, граматиці» (В.О.Маслова); 3) мовленнєва культура – «як система цінностей, котра визначає ставлення людей до однієї мови, його норм, зразків, і яка виявляється в процесі повсякденного спілкування» (О.В.Белова) [6].

Ми вважаємо, що характеристики кожної структурної одиниці мовленнєвої організації дітей молодшого шкільного віку виявляються у кожній із зазначених системно-описових характеристик, набуваючи своїх специфічних особливостей. Як саме в кожній із системно-описових характеристик відображаються особливості структурних одиниць мовленнєвої організації демонструє таблиця (Див.: Табл. 1).

Виразення компонентів мовленнєвої організації у системно-описових характеристиках

	1. Мовленнєва здатність	2. Мовленнєві здібності	3. Мовленнєва компетенція	4. Мовленнєва діяльність
1.Мовленнєва компетентність	1.1. Психофізіологічна готовність	1.2. Індивідуальні відмінності у вияві мовленнєвої здатності. Загальні здібності (лінгвістичне мислення)	1.3. Мовна компетенція	1.4. Мовленнєві навички та мовленнєві уміння
2.Мовна картина світу	2.1. Мовна готовність	2.2. Мовленнєві здібності як спеціальні здібності	2.3. Мовленнєво-мисленнєва компетенція	2.4. Характеристики значень. Характеристики когнітивних схем
3.Мовленнєва культура	3.1. Мовленнєва готовність	3.2. Творчі мовленнєві здібності	3.3. Мовленнєвий досвід. Особистісні характеристики, що характеризують ставлення до мовлення	3.4. Мовленнєві стратегії

Як видно з таблиці, в мовленнєвій компетентності характеристики мовленнєвої здатності виявляються як рівень психофізіологічної готовності, мовленнєві здібності виявляються в індивідуальних відмінностях мовленнєвої здатності й характеристиках загальних здібностей (здібності до узагальнення та легкості переносу закономірності), мовленнєва компетенція представлена мовною компетенцією, а мовленнєва діяльність – характеристиками мовленнєвих навичок та умінь. У мовній картині світу структурні одиниці мовленнєвої організації представлені відповідно як мовна готовність, спеціальні мовні здібності, мовленнєво-мисленнєва компетенція, характеристики значень і когнітивних схем. Мовленнєва культура акумулює в собі мовленнєву готовність, творчі мовленнєві здібності, мовленнєві стратегії та характеристики мовленнєвого досвіду, у яких відбиваються особистісні характеристики мовця. Відтак, побудова програми емпіричного дослідження ґрунтується на діагностуванні кожного із зазначених у таблиці елементів системно-описових характеристик. Відповідно до визначеного змісту системно-описових характеристик і побудована нами програма емпіричного дослідження мовленнєвої організації дітей молодшого шкільного віку.

I. МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ.

1.1. Мовленнєва здатність на рівні мовленнєвої компетентності

виявляється в рівні психофізіологічної готовності. Остання розглядається як готовність мовленнєво-рухового апарату до продукування мовлення й діагностується за критерієм наявності-відсутності мовних та мовленнєвих відхилень і виявляється в особливостях артикуляції, дикції, сили голосу, наявності – відсутності заїкання, мовленнєвого негативізму, дислалії, афазії.

1.2. Мовленнєві здібності. На рівні мовленнєвої компетентності мовленнєві здібності виявляються як: 1) індивідуальні відмінності у вияві мовленнєвої здатності та 2) загальні розумові здібності, що є передумовою розвитку мовленнєвих здібностей.

1.2.1. Індивідуальні відмінності у вияві здатності розглядаються за показниками швидкості реакцій вибору, що за Н.І.Чупріковою є кореляційно пов'язаними із розумовими здібностями. Таким чином, для діагностики індивідуальних відмінностей у вияві мовленнєвої здатності використовується фіксація часу реакції (час виконання завдання або час розуміння інструкції) при виконанні дітьми завдань на наявність загальних розумових здібностей.

1.2.2. Загальні розумові здібності розглядаються нами і як особливості у здійсненні мовленнєвих операцій (узагальнення, порівняння, систематизація), котрі здійснюються на семантичному матеріалі, і як певний рівень розвитку вербального мислення. Пропонуємо використовувати вивчення рівня розвитку загальних здібностей дітей за методикою О.Р.Лурії «Піктограма». Показниками загальних розумових здібностей у даному обстеженні виступає швидкість встановлення зв'язків між абстрактними поняттями і зображеннями під час малювання, а також швидкість відтворення слів за малюнками.

1.3. Мовленнєва компетенція на рівні мовленнєвої компетентності представлена мовною компетенцією, що характеризує рівень засвоєння дитиною мовних правил, відтак, діагностується методом аналізу продуктів діяльності (дитячих творів, писемних робіт) та спостереження за усним вільним мовленням на предмет виявлення найбільш типових помилок. За С.Н.Цейтлін, мовленнєві помилки в дитячому мовленні класифікуються за тим, які саме мовні норми виявляються порушеними. Відповідно, помилки поділяються на словотворчі, морфологічні, синтаксичні, лексичні, фразеологічні, стилістичні.

1.4. Мовленнєва діяльність. Показниками особливостей функціонування мовленнєвої діяльності на рівні мовленнєвої компетентності є рівень сформованості мовленнєвих навичок і умінь. При доборі методик та параметрів діагностики ми ґрунтуємось на психологічних характеристиках сформованої навички та уміння та вікових можливостях здійснення діяльності дітьми молодшого шкільного віку. Відтак пропонуємо діагностувати фонематичні, лексичні та граматичні навички та аналізувати їх за зовнішніми та внутрішніми критеріями. Діагностика мовленнєвих умінь організовується на основі теоретичних положень про те, що основними умінями здійснення мовленнєвої діяльності визначено уміння орієнтування, планування, реалізації та контролю (О.О.Леонтьєв) та мовленнєва діяльність поділяється на види залежно від того, на продукування чи сприймання висловлювання вона спрямована (І.О.Зимня).

II. МОВНА КАРТИНА СВІТУ.

2.1. Мовна готовність розглядається як установка, спрямована на виконання тієї чи іншої дії, стан мобілізації внутрішніх сил, спрямований на сприймання нової інформації, як наявність певних знань і можливостей, що дозволять засвоїти нові мовні знання. І.М.Румянцева розглядає мовну здатність

«у вигляді системи як усвідомлюваних, так і неусвідомлюваних мовних правил в психіці людини, котрі формуються на основі особливої психофізіологічної організації мозку» [7, с. 171]. Таким чином ми, слід за Ю.З.Гільбухом, І.М.Румянцевою, визначаємо показником мовної готовності розуміння мовних закономірностей, що свідчить про готовність до засвоєння мовного матеріалу. Діагностується мовна готовність за допомогою виявлення у дітей здатності до вияву мовної (граматичної) закономірності у завданнях на доповнення словосполучень і речень.

2.2. Мовленнєві здібності в мовній картині світу розглядаються як спеціальні здібності, як творчі мовленнєві здібності. У проблемі мовленнєвих здібностей ми стоїмо на позиції Е.Торренса та Дж.Гілфорда, які розмежовують поняття інтелекту й креативності, розглядаючи креативність як дивергентний мислення. Серед інших показників креативності, автори визначають як основний – семантичну гнучкість, тобто здатність бачити об'єкт під новим кутом зору, виявляти можливість його нового використання; та семантичну спонтанну гнучкість, тобто здатність продукувати різноманітні ідеї у непевній ситуації. При вивченні мовленнєвих здібностей показником наявності таких ми вважаємо показник дивергентної продуктивності на семантичному матеріалі.

2.3. Мовленнєво-мисленнєва компетенція розглядається нами як знання дитиною основних алгоритмів роботи з мовним і мовленнєвим матеріалом. Такі знання за М.М.Гохлернером та Г.В.Ейгером розглядаються (на відміну від предметних знань), як знання мовцем способів оперування лінгвістичним матеріалом та алгоритмів лінгвістичних операцій, котрі здійснюються при виконанні мовленнєвих задач. Такими операційними знаннями визначаються відмінювання, трансформація, аналіз, знання закономірностей утворення та зміни граматичної моделі. Саме тому вважаємо, що діагностувати характеристики зазначених знань необхідно шляхом виявлення здатності дитини до пошуку відмінностей, що передбачає наявність операції виділення істотних ознак; та здатності до аналогії, що виявляє можливість до аналізу елементарних співвідношень між предметами та їх властивостями.

2.4. Мовленнєва діяльність на рівні мовної картини світу демонструє рівень категоризації світу за допомогою мовлення. А категоризація світу, в свою чергу, виявляється у: 1) характеристиках значень та 2) характеристиках когнітивних схем (фрейми та скрипти).

2.4.1. Як зазначав Л.С.Виготський, основною характеристикою значення, а відтак, і основним показником мовленнєвого розвитку, є рівень узагальнення значення. Останній визначається характеристиками виділення дитиною істотних ознак значення. Таким чином, діагностується рівень узагальнення значення за допомогою методики на визначення понять (за Ю.З.Гільбухом), що дозволяє одночасно і визначити словник дитини (у кількісних показниках), і у якісному розрізі представити рівень узагальнення значення. Дана методика цілком відповідає уявленням О.Р.Лурії, який рівень розвитку значення також пропонував визначати шляхом визначення та порівняння понять.

2.4.2. Як зазначає Л.В.Засєкіна [5, с.234], наукове поняття слугує описовою категорією таких структур представлення знань, як схеми та фрейми, ситуативне та конотативне значення – скриптів, асоціативне значення – схемат. Відтак, доцільним є вивчення якісних характеристик фреймових структур, до котрих відносять наповненість, розмаїтість та кількість характеристик, котрі відносяться

до означеного фрейма. Саме тому для діагностики якісних характеристик фрейма пропонується фреймовий аналіз [4]. Вивчення скриптів ґрунтується на визначенні скрипту як образу ситуації, котра репрезентує послідовну низку подій у певному життєвому контексті та емоційне переживання [5, с.235]. Виходячи з того, що одиницею опису скриптів у когнітивній психології вважається пропозиція або їх сукупність, яка фіксує ключові моменти при описі ситуації: дія, актор, умова, інструкція, місце, об'єкт, мета, якість, реципієнт, час; пропонуємо характеристики скриптів вивчати за допомогою аналізу дитячих зв'язних висловлювань на предмет наявності вищезазначених моментів. Сумарний показник конотативного та ситуативного значень виражає рівень сформованості скриптів.

III. МОВЛЕННЄВА КУЛЬТУРА.

3.1. Мовленнєва здатність у системно-описовій характеристиці мовленнєвої культури виявляється як мовленнєва готовність, тобто як знання правил, можливість і готовність їх використання мовленнєвих одиниць відповідно до ситуації комунікації. Одним із показників мовленнєвої готовності ми визначаємо і довільність мовленнєвого спілкування, здатність контролювати своє мовлення, що є необхідною передумовою формування мовленнєвої культури.

3.2. Мовленнєві здібності у мовленнєвій культурі виявляються як спеціальні здібності – творчі мовленнєві здібності. Як зазначає І.Фрейберга, літературна творчість дітей є одним із видів творчого самовираження дітей [8]. Вважаємо, що творчі мовленнєві здібності дітей першого класу виявляються у процесі та результаті завдання на складання ними казки із заданими персонажами що дозволяє діагностувати як особливості картини світу, так і творчі мовленнєві здібності. В останньому випадку за критерії оцінювання ми обираємо оригінальність сюжету, кількість подій, у яких беруть участь персонажі, характеристики діалогів між персонажами, а також особливості композиції казки: сюжетна лінія, структурні елементи тощо.

3.3. Мовленнєва компетенція в структурі мовленнєвої культури виявляється у характеристиках мовленнєвого досвіду й особистісних характеристиках мовлення. У дослідженні мовленнєвого досвіду як показника мовленнєвої компетенції в структурі мовленнєвої культури ми беремо за основний феномен дослідження чуття мови, яке, як відомо, є вираженням усього попереднього мовленнєвого досвіду дитини. Як зазначають М.М.Гохлернер та Г.В.Ейгер [2] необхідним завданням є розробка експериментальних методик, котрі дозволять вивчати чуття мови. Вони розмежовують завдання на визначення дитиною ступеня правильності висловлювання на прямих та опосередкованих. Мовні та мовленнєві помилки дитини також є свідченням рівня розвитку її мовного чуття. «Різного роду порушення мовних норм у психолінгвістичному аспекті зовсім не вивчені. У зв'язку з цим важливо встановити, у яких типових випадках чуття мови «відмовляє», і вияснити причини «збоїв» (внутрішньомовна інтерференція, недостатньо добре розуміння і володіння правилами, складність комунікативної задачі)». [2, с.138]. Вважаємо, що чуття мови може бути діагностоване як за допомогою спостереження за мовленням дитини на предмет виявлення у ньому найбільш типових помилок, так і за допомогою вияву здатності дитини розрізняти помилки у сприйняттю текстів.

3.4. Мовленнєва діяльність на рівні мовленнєвої культури виявляється

як переважаючий вид мовленнєвої стратегіальної тенденції при здійсненні мовленнєвої діяльності. Діагностику даного компонента мовленнєвої організації ми здійснювали, відштовхуючись від дослідження Ю.А. Гулько. Автор розглядає стратегіальну тенденцію як переважання спрямування мислення при розв'язуванні задач на пошук аналогів чи на комбінування, і зазначає, що яскраво виявляється тенденція у процесі роботи з вербальним матеріалом, що містить «метафори, метонімії, гіперболи та інші тропи, що спричиняють зсув від прямого значення слова до переносного» [3, с.304]. Таким чином, завдання на вияв переносного значення висловів та створення подібних висловів дозволяють діагностувати переважання однієї з стратегіальних тенденцій: аналогізування, реконструювання, комбінування або універсальної.

Висновки. Представлена нами концептуальна теоретична модель мовленнєвої генези дітей молодшого шкільного віку виявляється доступною для емпіричного вивчення через визначені нами системно-описові характеристики. Мовленнєва генеза в такому аспекті представляється як зміна якісних та кількісних характеристик взаємозв'язків між структурними компонентами мовленнєвої організації дитини. Відтак, програма емпіричного дослідження ґрунтується на вищезазначених теоретичних засадах. Такий підхід дозволить здійснити дослідження власне психологічних закономірностей мовленнєвого розвитку дитини та розглядати його в цілісній картині особистісного й когнітивного розвитку дитини. Розпочате нами лонгитюдне дослідження демонструє необхідність ретельного добору діагностичних методик відповідно до вікових особливостей дітей молодшого шкільного віку та вказує шляхи й **перспективи подальших наукових** розвідок у даному напрямі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Выготский Л.С. Психология развития человека / Лев Семенович Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2006. – 1136 с. – (Библиотека всемирной психологии).
2. Гохлернер М.М. Психологический механизм чувства языка / М.М.Гохлернер, Г.В.Ейгер // Вопр. психол. – 1983. – №4. – С. 137 – 142.
3. Гулько Ю.А. Психологічне дослідження стратегій розуміння учнями творчих задач / / Стратегії творчої діяльності: школа В.О.Моляко / За загальною редакцією В.О.Моляко. – К.: «Освіта України», 2008. – С.264 – 290.
4. Засекіна Л.В., Засекін С.В. Психолінгвістична діагностика: Навч.посіб. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 188 с.
5. Засекіна Л.В. Структурно-функціональна організація інтелекту: [монографія] // Лариса Володимирівна Засекіна. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2005. – 370с.
6. Орап М. О. Конструювання моделі мовленнєвої генези дітей молодшого шкільного віку // Психолінгвістика: [зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2011. – Вип. 7. – С. 52 – 60.
7. Румянцева И.М. Психология речи и лингвопедагогическая психология. – М.: ПЭРСЭ, Логос, 2004. – 319 с.
8. Фрейберга І. Отражение образа мира в детском литературном творчестве // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав – Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький, 2008. – Вип.. 15. – С.123 – 126.